

Timko, Štefan

Špecifiká humoristickej tvorby na Slovensku a jej miesto v stredoeurópskom kontexte

Slavica litteraria. 2021, vol. 24, iss. 1, pp. 63-74

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2021-1-5>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/144035>

License: [CC BY-SA 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Špecifiká humoristickej tvorby na Slovensku a jej miesto v stredoeurópskom kontexte

Štefan Timko (Nitra)

Abstrakt

Štúdiá sa snaží priblížiť evolúciu a špecifiká humoru a literárnej i audiovizuálnej humoristickej tvorby na Slovensku v globálnom kontexte, so zameraním na stredoeurópsky región. Venuje sa komparácii tzv. ľudového humoru a tzv. oficiálneho humoru, prezentovaného v slovenskej literatúre, dráme a masmédiách od 19. storočia po súčasnosť. Pokúša sa tiež definovať vkusové preferencie väčšinového slovenského obyvateľstva pri recepcii humoru. Práca sa zameriava aj na vplyvy zahraničných humoristických diel, predovšetkým českých, na charakter slovenského mestského a mediálneho humoru. Prináša aj reflexiu ohlasu slovenských humoristických mediálnych produktov v stredoeurópskom regióne od druhej polovice 20. storočia po súčasnosť.

Klíúčové slová

literárna humoristická tvorba; zábavné mediálne žánre; špecifiká slovenského humoru; stredoeurópsky región

Abstract

Specifics of Humorous Work in Slovakia and its Place in the Central European Context

The study seeks to approach the evolution and specifics of humor and literary and audiovisual humorous works in Slovakia in a global context, focusing on the Central European region. It deals with the comparison of the so-called folk humor and the so-called official humor, presented in Slovak literature, drama and mass media from the 19th century to the present. It also tries to define the taste preferences of the majority Slovak population at the reception of humor. The work also focuses on the influences of foreign humorous works, especially Czech, on the character of Slovak urban and media humor. The study also reflects on the response to Slovak humorous media products in the Central European region from the second half of the 20th century to the present.

Key words

literary humorous production; entertaining media genres; specifics of Slovak humor; Central European region

Úvod

Cieľom tejto štúdie je načrtnúť špecifiká slovenského humoru a slovenskej literárnej i mediálnej humoristickej tvorby v širšom kultúrno-spoločenskom kontexte. Pojem humor je bežne definovaný ako zmysel pre komickosť, teda zvláštna duševná schopnosť postrehnúť v rôznych situáciách, príhodách i vzťahoch, verbálnej i mimickej komunikácii ich smiešnu stránku a tiež zachytenie týchto komických zážitkov vo forme vtipov, prezývok, anekdot i v iných formách medziľudskej, umeleckej i mediálnej komunikácie. Význam pojmu komickosť je prioritne vnímaný ako „*vyvolávajúci, či snažiaci sa vyvolať smiech*“.¹ Umberto Eco však túto definíciu spochybňuje s argumentom, že hneď niekoľko prípadov komicosti smiech nesprevádza. Môže ísť predovšetkým o isté podoby absurdity.²

Humor môžeme vnímať tiež ako spoločenský a kultúrny produkt, na ktorého charakter vplyvajú návyky jeho užívateľov. V priebehu histórie sa vyprofilovali isté špecifiká humoru závislé od kultúrnych tradícií, jednotlivých spoločenstiev, predovšetkým národov. Všeobecne je známa jedinečnosť židovského i anglického humoru. V týchto národoch bol humor stáročia zaznamenávaný a rozvíjaný aj v literárnych a divadelných dielach. Aj v kultúrach iných národov (napr. talianskeho, francúzskeho, ruského i českého) sa stretávame s dlhodobým vzájomným ovplyvňovaním prejavov tradičného ľudového humoru a dielami knižnej či divadelnej kultúry. Židovský humor profituje z vynaliezavých a dôvtipných debát Talmudu a zvláštnosti talmudskej techniky myslenia.³ Vo Veľkej Británii mali zásluhu na implementácii humoru i jazyka bežných ľudí (predovšetkým z nižších sociálnych vrstiev) do svojich umeleckých diel a následne popularizácii humoristických foriem takí významní prozaici a dramatici ako Geoffrey Chaucer, William Shakespeare, Charles Dickens či Oscar Wilde. V Taliansku z ľudovej humoristickej tradície čerpali a následne ju ovplyvňovali renesanční autori ako Giovanni Boccaccio, či druh profesionálneho divadla *commedia de'll arte*. Prvky ľudových humoristických prejavov nájdeme aj v umení francúzskom (Molière), ruskom (Nikolaj Vasilievič Gogol, Michail Jevgrafovič Saltykov-Sčedrin, Anton Pavlovič Čechov) či v českej umeleckej tvorbe (Jan Neruda, Jaroslav Hašek, Karel Čapek). Vzájomná komunikácia medzi umeleckými dielami a širokým publikom ich konzumentov pomáhala homogenizovať zásadné črty humoru v rámci jednotlivých národov.

Špecifiká slovenského humoru

Pri snahe o definíciu špecifik slovenského humoru narazíme na zásadnú odlišnosť v porovnaní s humorom spomenutých kultúrne vyspelých národov. Tým zásadným špecifikom je historicky podmienená výrazná priepasť medzi charakterom „oficiálneho“ humo-

1 *Concise Oxford Dictionary*. In: NEALE, Steve – KRUTNIK, Frank: *Popular Film and Television Comedy*. London: Routledge, 1994, s. 15–16.

2 ECO, Umberto: *Meze interpretace*. Praha: Karolinum, 1995, s. 178.

3 HERETIK, Anton: *Humor je vážna vec*. Bratislava: Trio Publishing, 2013, s. 125–126.

ru prezentovaného v slovenskej literatúre, dráme a periodikách a „ľudovým“ humorom, teda humorom, ktorý používali obyvatelia žijúci na území Slovenska v priamej komunikácii. Slovenskí kultúrni dejatelia, predovšetkým v 19. storočí, pristupovali k ľudovému humoru s väčšou rezervovanosťou, ba až s dešpektom.

Hoci na Slovensku si žiaden tvorca využívajúci humor nezískal takú širokú popularitu ako Charles Dickens v Británii a USA či Giovanni Boccaccio v Taliansku, humoristické prvky objavíme už v počiatkoch slovenskej literatúry – v tvorbe predstaviteľa barokovej literatúry Hugolína Gavloviča (1712–1781) alebo v diele osvietenského spisovateľa Jozefa Ignáca Bajzu (1755–1836), autora prvého slovenského románu *René mládenca príhody a skúsenosti* (1783–1785). Literárne diela týchto dvoch kňazov je však potrebné vnímať predovšetkým ako náučnú a výchovnú literatúru, praniejúcu dobové mravy i spoločenské pomery. Gavlovičove veršované skladby sú oživené humorom, predovšetkým satirou, no vždy sa podriaďujú primárnej náučno-úvahovej a moralizátorskej funkcii. Aj Jozef Ignác Bajza využíval vo svojej tvorbe frekventovane satiru. Bola to osvietená voltairovská satira – ostrá, odvážna, vtipná, vyúsťujúca miestami až do grotesky a pamfletu. Diela oboch autorov si však nenašli širšie čitateľské publikum.⁴ Od počiatku 19. storočia sa stal slovenský ľudový humor inšpiráciou pre krátke prozaické útvary v kalendároch, v ktorých dominovala predovšetkým osvetová funkcia a snaha zvýšiť národné povedomie. Najznámejší z nich bol *Větší a zvláštnější nový i starý kalendář* zostavovateľa Juraja Palkoviča z rokov 1805–1848.

V období romantizmu v 19. storočí, v ktorom sa začala výraznejšie formovať a aktivizovať slovenská kultúrna a umelecká elita, nebolo veľa priestoru a pochopenia pre komediálne diela s dominantne zábavnou funkciou. Slovenskí tvorcovia sa v tomto období usilovali predovšetkým o zjednocovanie a kultivovanie národa a z komediálnych výrazových prostriedkov (i žánrov) využívali zvyčajne len satiru, ako nástroj pranieovania národných neduhov – napríklad päťolizactva, alkoholizmu, malomeštiactva, zbabelosti či maďarónstva. Takúto satiru nájdeme v tvorbe dramatika a prozaika Jána Chalupku (1791–1871), ktorého divadelnú hru *Kocourkovo anebo Jen abychom v hanbě nezůstali* (1830) môžeme považovať za najvplyvnejšie slovenské komediálne dielo 19. storočia. V tejto hre uviedol Chalupka do slovenskej literatúry pojem „kocúrkovo“ označujúci malomestské pomery a ľudí s obmedzeným myslením. Vo fiktívnom Kocúrkove sa odohrávajú aj ďalšie štyri Chalupkove komédie, kritizujúce dobovú meštiacku spoločnosť.⁵ „Kocúrkovské“ hry, predovšetkým prvá, mali zásadný význam pre rodiače sa slovenské divadelníctvo v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 19. storočia. Na tradíciu Chalupkovho kocúrkovského prostredia neskôr nadviazal významný slovenský dramatik Ján Palárik (1822–1870), ktorého veselohry mali ambíciu posilňovať národné sebauvedomenie. Satirickej tvorbe

4 Gavlovičova jediná publikovaná veršovaná skladba *Valaská škola mravnív stodola* (1755) bola vydaná až polstoročie po jeho smrti v rokoch 1830/1831, pre Jozefa Ignáca Bajzu, často bojujúceho s cenzormi, bolo vydávanie kníh finančne stratovou záležitosťou.

5 Hry mali názvy *Všecko naopak aneb Tesnošilova Anička se žení a Honzík se vydává* (1832), *Trasořitka anebo Stará láska se předce dočekala* (1833), *Třináctá hodina aneb Však se nahledíme, kdo bude hlásníkem v Kocourkově* (1835) a *Starouš plesnivec anebo Štyři svadby na jednom pohřbe v Kocourkově* (1837).

sa v 2. pol. 19. stor. venovali aj prozaici Ján Kalinčiak, Ladislav Pauliny a Jozef Miloslav Hurban, ktorí tiež nadväzovali na dielo Jána Chalupku.⁶

Humoristická tlač začala na Slovensku vychádzať až po páde Bachovho absolutizmu (1849 – 1859/60), obmedzujúcim občianske a demokratické práva i slobodu tlače. V roku 1861 začal Viliam Pauliny-Tóth vydávať prvý humoristický časopis Černokňažník (do roku 1864, 1876–1910). Publikovali v ňom spisovatelia ako Samo Chalupka, Jozef Miloslav Hurban, Gustáv Kazimír Zechenter-Laskomerský či Jonáš Záborský. Po Černokňažníkovi, inšpirovanom podobnými českými a nemeckými titulmi, nasledoval vznik ďalších slovenských humoristických periodík: Ježibaba (1871–1872), Rarach (1875) či Rarášek (1870–1875). V týchto literárnych časopisoch je evidentné ich politické zameranie, ktoré mohlo satirickou formou oveľa ostrejšie kritizovať vládnucu triedu ako dovtedajšie tradičné politické noviny. Hoci satirické časopisy podliehali cenzúre, ich vydavatelia boli vystavení miernejším sankciám a pokutám, aké by mohli dostať za protivládne články v politických novinách.

Koncept výchovnej a vzdelávacej úlohy slovenského humoru a satiry z 19. storočia sa zachoval aj v 20. storočí. Subverzívna a často i relaxačná funkcia humoru bola aj v tomto období v mediálne šírených komunikátoch často potláčaná. Príčinou bol vplyv viacerých nedemokratických ideológií v tomto období a tiež tradičný silný vplyv cirkví na našom území. Predstavitelia dominantných ideológií považovali mnohé druhy ľudového humoru (sexuálny, náboženský či politický humor) za nezlučiteľný s oficiálnou národnou i štátnou kultúrou.

Tradičný ľudový humor (resp. „neoficiálne šírený“ humor) je prítomný vo vtipoch šírených interpersonálnou komunikáciou (v súčasnosti dostupných aj na internetovej platforme), v ľudových povestiach, žartovných pesničkách či scénkach a tradíciách v rámci dedinských veselíc či jarmokov. Za historickú absenciu značnej časti tohto humoru v oficiálnom umení a masmédiách nemôžeme viniť len slovenské kultúrne a vládne elity, ale aj samotný charakter slovenského humoru. Ten je diametrálne odlišný od špecifik napríklad anglického humoru, typického homogénnosťou a väčšou prístupnosťou pre ľudí z odlišných regiónov a sociálnych vrstiev.⁷ Ako načrtáva publikácia *Situačná komédia a jej regionálne modely*⁸, definíciu slovenského humoru podmieňujú (a zvyčajne i komplikujú) tieto kultúrne špecifiká: výrazné regionálne rozdiely, rozdiely medzi mestskou a vidieckou kultúrou, výrazné jazykové i spoločenské rozdiely, historicky značný vplyv náboženstva a cirkvi a v neposlednom rade i politická polarizácia spoločnosti.

Slovensko je stále jednou z najmenej urbanizovaných krajín v Európe a zároveň krajinou s výraznými kultúrnymi rozdielmi medzi mestom a dedinou.⁹ V mestách žije štatisticky vzdelanejšie obyvateľstvo preferujúce kultivovanejší a sofistikovany humor. Najväčšie

6 VARGOVÁ, Zuzana: *Humor a satira v prozaickej tvorbe Jozefa Miloslava Hurbana*. In: La culture comme phenomene de l'identite nationale/Kultúra ako fenomén národnej identity. Paris: INALCO, 2010, s. 143.

7 PALMER, Jerry: *Humor in Great Britain*. In: ZIV, Avner (ed.): National Styles of Humor. New York: Greenwood Press, 1988, s. 85–111.

8 TIMKO, Štefan: *Situačná komédia a jej regionálne modely*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2012, s. 130–132.

9 Kým Česká republika je 75. najurbánnejším štátom na svete so 74% podielom mestského obyvateľstva,

slovenské mestá (Bratislava, Košice, Nitra) boli charakteristické svojou multikultúrnosťou a okrem slovenského humoru v nich bol popularizovaný i židovský, maďarský či nemecký humor.

Ďalším slovenským špecifikom je množstvo regionálnych nárečí, v ktorých sa šíri ľudový humor. Preklad do spisovnej slovenčiny, v ktorej je prezentovaná väčšina umeleckých i mediálnych diel, ho môže ochudobniť o slovné hračky či dvojzmysly. Mnohí ľudoví rozprávači zvykli využívať aj v oficiálnych médiách nárečie pre zvýšenie komického efektu či zvýraznenie autenticity ľudového prejavu. Známa je „východniarčina“ (mix viacerých východoslovenských dialektov i spisovnej slovenčiny) Andera z Košíc (Jána Pisančina) či záhoráčtina Strýca Marcina (Milana Mlsnu). Nárečie využívajú aj viaceré divadelné súbory zamerané na komediálnu tvorbu (Radošinské naivné divadlo, kladzianske divadlo KEUD). S regionálnym nárečím či akcentom ako komickým elementom v súčasnosti pracujú aj tvorcovia televíznych zábavných programov (napr. v situačných komédiách *Susedia*, *Profesionáli* či v internetovom seriáli *Kavej*).

Slovensko je výrazne religióznou krajinou, v ktorej je humor na adresu cirkvi i jej predstaviteľov stále citlivo vnímanou a menej frekventovanou témou aj v rámci interpersonálneho humoru. Anekdoty o cirkvi sa zvyčajne dotýkajú sexuálneho života kňazov či vzájomných sporov medzi jednotlivými cirkvami a náboženstvami. V oficiálnom umení bol až do polovice 20. storočia tento humor tabu, aj z dôvodu, že mnoho umelecky činných tvorcov bolo veriacimi či samotnými cirkevnými predstaviteľmi. Proticirkevný humor sa objavoval v komunistických médiách do roku 1989, v súčasnosti už nie je výrazne medializovanou témou.¹⁰ Prejavy satiricky zobrazujúce cirkev sa aj v súčasnosti u nás vnímajú ako kontroverzné a nevhodné. V roku 2005 vyvolala protesty predstaviteľov cirkvi karikatúra pápeža Jána Pavla II. od Martina Šútovca na stránke denníka SME. V roku 2012 zas niektoré cirkevné médiá na Slovensku (i v Poľsku) odsúdili vznik skupiny Pentagramček, ktorá vo svojej tvorbe v postmodernom duchu kombinuje klišé gospelovej hudby pre deti a satanistického heavy metalu.¹¹ Hoci tvorba amatérskeho hudobného dua v sebe nesie evidentné prvky paródie a ponúka okrem únikového aj tvorivé potešenie z kombinácie navonok protichodných žánrov, niektorými cirkevnými kruhmi je jej tvorba vnímaná ako extrémna proticirkevná satira. S oveľa väčším pochopením sa parodická hudobná tvorba skupiny Pentagramček stretla v sekulárnej Českej republike, kde je humor na adresu cirkvi tolerovanejší.

Slovenská republika je s 54% podielom mestského obyvateľstva v tomto rebríčku na 135. mieste na svete. Zdroj: https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?most_recent_value_desc=true.

10 Určitú vlnu proticirkevného humoru vyvolalo v printových i elektronických médiách referendum o tradičnej rodine vo februári 2015. V animovanom klípe *Animácia za rodinu* na webstránke *lokal.tv* bola parodovaná snaha iniciátorov referenda z roku 2015 – Aliancie za rodinu – obmedziť práva homosexuálnych občanov. Vo videu boli zosmiešnení schvaľovatelia referenda ako mentálne nezrelé a homofóbne osoby. Zdroj: TIMKO, Štefan: *Zábavné populárne žánre na Slovensku*. Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF, 2015, s. 103.

11 Škandalizujúce a demonizujúce materiály o recesistickej skupine Pentagramček sú dostupné napríklad na: <http://www.magnificat.sk/2012/12/absolutny-sok-udajny-detsky-satanisticky-pop-na-slovensku/> alebo na: <http://wobroniewiarytradycji.wordpress.com/2013/10/25/degradacja-europy-postepuje-niszczenia-dzieci-ciag-dalszy-czyli-komus-w-dekielek-bije/>.

Výrazný vplyv náboženstva a cirkvi (no v rokoch 1948–1989 aj komunistickej ideológie) mal za následok aj fakt, že v oficiálnom umení i v médiách bol až do roku 1989 neprijateľný aj sexuálny humor – mimoriadne populárna téma ľudového humoru. Po roku 1989 sa začal objavovať aj v zábavných televíznych programoch (napr. *Senzi Senzus*), no v súčasnosti nepatrí medzi frekventovaný druh humoru v tradičných audiovizuálnych médiách.¹²

Medzi populárne témy neoficiálneho humoru patrí aj politický humor. Vtipy o predstaviteľoch vládnej moci boli bežnou súčasťou interpersonálnej komunikácie, karikatúry politikov boli populárne v období prvej Československej republiky. Po roku 1918 vzniklo na Slovensku vyše dvadsať humoristických časopisov, z ktorých mnohé sa venovali aj politickej satire. Najvýznamnejším satirickým časopisom v tomto období bol časopis Kocúr (1919–1945), ktorý vydávali autonomisti v Martine. Až do vzniku Slovenského štátu zosmiešňoval politikov zo všetkých politických táborov, neskôr začal slúžiť antikomunistickej a antisemitskej propagande. V rokoch 1939–1945 a v období 1948–1989 bola politická karikatúra a politický humor, s výnimkou atakov na ideologických nepriateľov vládnej moci, v oficiálnej kultúre a médiách neprijateľný.¹³ Začiatkom deväťdesiatych rokov 20. storočia sa politická satira stala bežnou súčasťou politických a mienkotvorných periodík v podobe karikatúr, ale i televíznych kabaretov (*Večer Milana Markoviča*, *Dereš*) či skečových programov (*Apropo TV*, *Telecvoking*). V druhej polovici prvej dekády tohto tisícročia sa však relevantné slovenské televízie vzdávajú politicky ladených zábavných programov. Vymiznutie politickej satiry bolo zapríčinené predovšetkým zmenou programovej orientácie slovenských televízií. Iniciovalo ho zavedenie peplemetrov na Slovensku v roku 2004 a následný zostrený boj o diváka medzi dominantnými televíziami u nás – verejnoprávnu STV (dnes RTVS) a komerčnými TV Markíza a TV Joj. Manažmenty týchto televízií si uvedomili, že politický humor skôr polarizuje televízne publikum, než aby ho tmelil. Výskum z roku 2016 potvrdil na vzorke 140 respondentov, že len malá časť z nich cielene v médiách vyhľadáva politickú satiru (4 %), väčšina (79 %) ho akceptuje ako obohatenie iných zábavných obsahov.¹⁴ V druhej polovici roku 2020 sa vrátila politická satira na televízne obrazovky verejnoprávnej RTVS vďaka zábavnej relácii *Pumpa*. Epizóda tejto relácie odvysielaná 16. 1. 2021, ktorá sa dotkla aj nedávno tragicky zosnulého niekdajšieho policajného prezidenta Milana Lučanského, vyvolala mimoriadne pobúrené reakcie časti diváckej obce. Kontroverzné reakcie na tento program opäť odkryli fakt, že politická satira sa môže negatívne dotknúť značnej časti diváckej obce, preto je

12 Prvoplánovejšie a vulgárnejšie ukážky takéhoto humoru sú viac než v audiovizuálnych médiách (aj vďaka ich etickej regulácii i samoregulácii) frekventované v humoristických časopisoch (Kocúrkovo, Woloviny bez ofiny), v pánskych magazínoch (Playboy) či na internetovej platforme.

13 Od roku 1946 vydávala Demokratická strana satirický časopis Šidlo, ktorý ponúkal kvalitné karikatúry popredných slovenských politikov. V roku 1948 bol kvôli atakom na predstaviteľov Komunistickej strany zrušený. Prvého apríla 1948 začalo ROH (Revolučné odborové hnutie) vydávať časopis Roháč, ktorý sa vyše štyridsať rokov venoval predovšetkým bezzubej komunálnej satire, prípadne zosmiešňovaniu nepriateľov totalitného politického zriadenia. Neskôr prevzala vydávanie Roháča Komunistická strana Slovenska.

14 TIMKO, Štefan: *The reasons of the Absence of Political Satire in the Traditional Slovak Audiovisual Media*. In: SGEM 2016: Proceedings from 3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Science and Arts, Albena, 22–31 August 2016. Sofia: STEF92 Technology, 2016, s. 117–124.

hlavne pre mainstreamové médiá vnímaná ako problematický a málo atraktívny žáner. Výraznejší priestor má dnes slovenská politická satira predovšetkým na internetových platformách (napr. na facebookových stránkach Zomri, antiFICO, Cynická obluda, atď.).

Vkusové preferencie väčšinového slovenského obyvateľstva pri recepcii humoru

Výrazná kultúrna a spoločenská diferencovanosť slovenského obyvateľstva sťažuje definíciu zásadných črt slovenského humoru. Napriek tomu je možné definovať určité vkusové preferencie väčšinového obyvateľstva pri recepcii humoru. Slovenský humorista Milan Lasica uvádza, že tradičný a obľúbený druh slovenského humoru je postavený na zosmiešňovaní slabších.¹⁵ Demonštruje to aj na fakte, že jednou z najobľúbenejších slovenských komédií je *Kubo* (1904) od Jozefa Hollého (1872–1912), kde sa obecnstvo smeje z mentálne zaostalého človeka. Na Slovensku je populárne aj zosmiešňovanie iných národov, rás, národností a menším. Je pravdou, že tento typ humoru na účet svojich problematických či len „iných“ susedov je prítomný takmer v každom národnom humore. Vládne elity tento typ humoru zvyknú obmedzovať a regulovať, ale niekedy aj zneužívať na propagandistické účely. Kým v období vojnovnej Slovenskej republiky bol akceptovaný v médiách humor na adresu Židov, v časoch komunistickej diktatúry médiá satiricky prahnierovali predstaviteľov USA i európskych kapitalistických krajín. Historicky tradičnými obeťami slovenského ľudového i medializovaného humoru a satiry sú Rómovia a Maďari. Predovšetkým po roku 1968 sa stali populárnym terčom slovenského interpersonálneho humoru Rusi (najmä kvôli ich imperiálnej politike), hoci po nástupe normalizácie bol takýto humor v médiách neprípustný.

Lukáš Kostovčík vo svojej práci *Priatelja kontra Friends: Kritický pohľad na humor situačnej komédie v dabingu* (2013) na základe empirického výskumu mapuje vzťah slovenského obyvateľstva k rôznym typom a prejavom humoru a komiky. Dochádza k záverom, že v globále je slovenská socio-kultúrna situácia vo vzťahu k oceňovaniu humoru „naladená skôr na explicitnosť a jednoduchosť, na zjavné narážky založené na klišé“.¹⁶ Väčšinový televízny divák v slovenskom prostredí preferuje na obrazovke humor, ktorý by sa dal charakterizovať ako „populárny, nízky, založený na explicitnosti a expresivite, humor, ktorý si nevyžaduje intelektuálne výkony pri jeho identifikácii a oceňovaní“.¹⁷ Medzi témy s najvyšším potenciálom pre humor patria: témy nešťastia a fyzického ublíženia, pohlavia, sexuálne témy a menšiny. Naopak, politický, náboženský a etnický humor má podľa výsledkov výskumu podstatne nižší humorový potenciál. Kostovčíkov výskum ďalej preukázal, že najpopulárnejšie témy sú pre Slovákov zároveň najmenej urážlivé a nepovažujú ich za nevhodné pre účely humoru. Vtipy, ktoré sa vyznačovali vysokou mierou explicitnosti a klišé, boli

15 V relácii RTVS *Večer s Havranom: Máme zmysel pre humor* premiéra 3. 6. 2014 na Dvojke. Dostupné online na: <http://www.rtvs.sk/tv/programmes/detail/archive/6177?date=03.06.2014>, 18. minúta.

16 KOSTOVČÍK, Lukáš: *Priatelja kontra Friends: Kritický pohľad na humor situačnej komédie v dabingu*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2013, s. 53.

17 Tamže, s. 53.

hodnotené oveľa vyššie než vtipy, ktoré si vyžadovali vyššiu mieru inferencie a mali menej explicitnú tematiku.¹⁸

Vplyv českého mestského a mediálneho humoru na charakter humoru na Slovensku

Vplyv inonárodného humoru na charakter slovenského humoru je evidentný predovšetkým v prostredí väčších miest, ktoré mali multikultúrny charakter. Od polovice 18. storočia sa v mestských divadlách v Bratislave a v Košiciach hrali predstavenia predovšetkým v nemčine a v maďarčine, nemecká a maďarská divadelná kultúra mala značný vplyv na charakter slovenskej drámy aj v 19. storočí. Chalupkovo satirické *Kocourkovo*, napísané v češtine, bolo inšpirované tvorbou podobných hier tohto typu od nemeckých autorov Christopa Martina Wielanda a Augusta von Kotzebueho a maďarských autorov Károlya Kisfaludyho a Vitéza Mihálya Csokonaiho. Židovský humor zas výrazne vplýval na charakter anekdot, ktoré sa šírili prevažne v mestskom prostredí. Podľa Voigta sa anekdota všeobecne pokladá za meštiacky folklór.¹⁹

Český humor bol inšpiračným zdrojom pre mnohých slovenských literárnych a dramatických autorov už od obdobia renesancie. V období formovania národných literatúr bolo bežné, že ten istý autor mohol byť príslušníkom viacerých literatúr.²⁰ Prví dramatickí autori slovenského pôvodu Pavel Kyrmezer (1530–1589) a Jur Tesák Mošovský (1547–1617) nielenže písali svoje hry (aj s humornými prvkami) v češtine, ale pôsobili dlhodobo ako kňazi v českom prostredí. Český humor historicky fascinoval predovšetkým vzdelanejšie, gramotnejšie a liberálnejšie založené slovenské obyvateľstvo. Charakter českého humoru je svojou výraznejšou homogénnosťou, väčšou prístupnosťou pre ľudí z odlišných regiónov a sociálnych vrstiev i jeho prítomnosťou v každodennom živote Čechov blízky britskému humoru. Afinitu medzi českým a britským humorom si všimol v roku 2019 aj významný britský komik a cestovateľ Michael Palin. V rozhovore pre Channel 5 News na otázku, ktorý národ je podľa neho najzábavnejší, uviedol: „*Myslím, že Češi jsou na špici [...] mají pocit, že si ze všeho můžou dělat legraci, což mají společné s Brity. Některé národy mají hranice, za které nejdou. Ale v Británii žádné nejsou a z nějakého důvodu nejsou ani v České republice.*“²¹ Podobnými slovami definovala obdiv Poliakov k českému humoru poľská prekladateľka Julia Rózewiczová: „*Myslím, že polští čtenáři mají českou literaturu rádi právě proto, že se to tam nehemží bohem a patriotickým patosem a že je psaná s nadhledem, který nám Polákům možná občas chybí.*“²² Významná časť Slovákov obdivuje, rovnako ako Poliáci, schopnosť Čechov nebrať nič vážne a nebrať sa vážne, hoci humorná optika je v povej-

18 Tamže, s. 53–54.

19 VOIGT, Vilmos: *A folklorzistika alapfogalmai*. Budapest: Argumentum Kiadó, 2014, s. 22.

20 ŽILKA, Tibor: *Text a posttext*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2011, s. 132–133.

21 Zdroj: <https://magazin.aktualne.cz/cesi-maji-nejvetisi-smysl-pro-humor-neznaji-hranice-tvrdi-sir/r~0263b14893f911e9b5e8ac1f6b220ee8/>.

22 Zdroj: https://www.lidovky.cz/kultura/obdivujeme-vas-smysl-pro-humor-rika-o-cesich-polska-prekladatelka.A170811_100841_ln_kultura_jto.

novom slovenskom umení predsa len frekventovanejšia ako v poľskej literatúre a filme. Prvky sebaíronie nájdeme aj v maďarskom mestskom humore, predovšetkým v tzv. „peš-tianskom“ humore, ktorý je výrazne ovplyvnený židovskou anekdotickou tradíciou.

Po vzniku Československa v roku 1918 sa český humor dostával k Slovákom nielen prostredníctvom literatúry, ale hlavne vďaka divadelným a filmovým produkciám, neskôr aj vďaka televízii. Práve filmové a televízne zábavné žánre, ktoré boli neporovnateľne rozvinutejšie a frekventovanejšie v západnej časti Československa, zoznamovali široké slovenské divácke publikum so špičkovými českými komikmi a českým mediálnym humorom. Zásadní predstavitelia povojnového moderného slovenského humoru Milan Lasica, Július Satinský, Stanislav Štepka či Milan Markovič sa často hlásili k odkazu českých humoristov, akými boli Jan Werich, Jiří Voskovec, Miroslav Horníček, Jiří Suchý či Jiří Šlitr. Fascinovala ich originálna komika týchto zabávačov, ktorú prenášali z autorských výstupov v rámci divadelných predstavení aj do televíznych či filmových produkcií.

Je pochopiteľné, že práve predstavitelia moderného „mestského“ slovenského humoru, ktorí často pracovali s iróniou, dvojzmyslami i absurdným humorom, sa stali populárni v českých médiách. Milan Lasica a Július Satinský sa objavovali frekventovane v českých zábavných televíznych programoch a v prevažne komediálnych filmoch aj po rozpade Československa. Slovenský satirik Milan Markovič v rokoch 1995 až 1998 moderoval talkšou *Na šikmej ploche* v najsledovanejšom vysielacom čase prvého kanála verejnoprávnej Českej televízie. Za toto privilégium, v období, kedy mal zakázané vystupovať na obrazovkách verejnoprávnej „mečiarovskej“ Slovenskej televízie, vďačil Markovič okrem svojho improvizátorského a komediálneho talentu aj istej českej nostalgii za slovenskými osobnosťami a slovenčinou tesne po rozdelení Československa, ale aj v tej dobe divákmi obľúbenému žánru televíznej politickej satiry. Od počiatku 21. storočia sa však v českých plnoformátových mainstreamových televíziách, podobne ako na Slovensku, objavuje politická satira iba výnimočne.

Od rozdelenia Československa (1993) české televízne publikum zaujalo aj niekoľko zábavných formátov, ktoré vznikli na Slovensku. Zábavná show televízie Prima *Nikdo není dokonalý* (1998–2013) bola inšpirovaná úspešným formátom slovenskej relácie *Aj múdry schyblí*, mimoriadne úspešná improvizáčna show rovnakej českej televízie *Partička* (2011–2013) je zas remakom rovnomennej slovenskej improvizáčnej show.

Nie každá snaha o prenos slovenských zábavných mediálnych produktov do českého prostredia dopadla úspešne. Kým historicky najúspešnejšia slovenská situačná komédia *Susedia* (od roku 2006) sa dočkala úspešného spracovania v slovenskej televízii POP TV ako *Lepo je biti sused* (2008–2011), pre českých divákov sa javí tento seriál ako neatraktívny, banálny, ba aj nepochopiteľný. S hrdinami seriálu – rodinami Františka Stromokocúra a Láslzla Komároma žijúcimi v panelákových bytoch – sa dokázala stotožniť veľká skupina slovenskej diváckej obce, keďže sitkom rozvíja tradičný a stále aktuálny motív nie vždy ideálneho súžitia ľudí slovenskej a maďarskej národnosti objavujúci sa v ľudovom humore i v literárnych dielach z obdobia Uhorska. Český remake úspešného slovenského sitkomu *Profesionáli* pod názvom *Profesionálové* z roku 2009 sa prestal vysielat po jedenástich epizódach, hoci plánovaných ich bolo až dvadsaťšesť.²³ Mnohí kritici vyčítali seriálu

23 V roku 2010 bol projekt oživený a vznikla druhá 16-dielna séria s čiastočne odlišným obsadením.

vulgarizmy, pokleslosť či recyklované vtipy.²⁴ S nezaujmom sa stretol v roku 2013 na TV Prima uvádzaný slovenský sitkom *Drahá tchyně* (pôvodne *Hlavne, že sa máme radi*).

Hoci v priebehu 20. storočia si mnoho českých filmových a televíznych komédií našlo divákov na Slovensku, neplatí to pre všetky populárne české mediálne diela. Problematicky prenosné sú predovšetkým diela z veľkomestského prostredia, najmä s hrdinami z menšinových subkultúr. V marci 2009 slovenská TV Markíza kvôli malému diváckemu záujmu musela zrušiť po desiatich epizódach uvádzanie pôvodného českého sitkomu *Comeback* (2008–2011) s pražským predstaviteľom heavymetalovej subkultúry v hlavnej úlohe, ktorý mal v domovskej TV Nova výrazne vyššiu sledovanosť.²⁵ Hoci za tieto neúspechy môžeme viniť aj rozdielnu propagáciu, produkciu či vysielač čas programov v jednotlivých televíziách,²⁶ dôležitý vplyv na odlišnú recepciu humoristických programov má určite aj rozdielny charakter českého a slovenského humoru, hlavne toho prezentovaného v médiách daných krajín ako mainstreamový. Kým slovenské mainstreamové plnoformátové televízie uprednostňujú priamočiary „ľudový“, resp. „dedinský“ humor, diváci v Českej republike, charakteristickej väčším pomerom mestského obyvateľstva, väčšou tradíciou i unifikáciou mediálneho humoru, sú viacej otvorení sofistikovanejšiemu humoru využívajúcemu dvojsmysly, absurdnosť či iróniu. Tento fakt je podpísaný aj pod dlhodobou tradíciou uvádzania britských sitcomov i skeč šou na obrazovkách Českej televízie. Naproti tomu uvádzanie britských zábavných programov na Slovensku nemalo nikdy výraznejšiu tradíciu ani popularitu (s výnimkou skeč šou seriálu *Mr. Bean*).

Po rozdelení Československa bolo do češtiny preložených niekoľko pozoruhodných slovenských prozaických diel s prvkami humoru a irónie (napr. *Rivers of Babylon* Petra Pišťanka či *Knihy o cintoríne* Daniely Kapitáňovej), ktoré si získali pozornosť českých kritikov i významnejšej skupiny českej čitateľskej obce. Ani spomínané prózy však nedosiahli taký ohlas ako v krajine ich vzniku a neoslovili taký počet českých čitateľov ako knihy Michala Viewegha či Haliny Pawlovskej na Slovensku. Vladimír Borecký však pripomína zásadný prínos slovenského scenáristu a dramaturga Alberta Marenčina pre šírenie myšlienok patafyziky v československom priestore po roku 1968.²⁷ Patafyzika ako absurdistická, pseudovedecká a literárna koncepcia, ktorú vytvoril francúzsky spisovateľ a experimentátor Alfred Jarry (1873–1907), bola okrem iného žriedlom absurdného humoru, sám Jarry je považovaný za predchodcu absurdnej drámy.²⁸

24 Zdroj: <http://medialne.etrend.sk/televizia-spravy/cesi-o-profesionaloch-recyklacia-vulgarity-pokleslost.html>.

25 Kým prvá epizóda seriálu odvysielaná v TV Markíza 10. 2. 2009 mala len 16% podiel na trhu (<http://medialne.etrend.sk/televizia-spravy/comeback-stiahol-markizu-na-dno-sledovanost.html>), štvrtú epizódu sitkomu *Comeback* si v českej TV Nova pozrelo 4. 9. 2008 až 47, 23% divákov vo vekovej skupine 15 až 54 rokov (zdroj: <http://www.archiv.mediashow.cz/lifestyle/comeback-si-nasel-divaky-vysoka-sledovanost-v-ruznych-cilovych-skupinach.html>).

26 Pod neúspech českého remaku *Profesionálov*, môže byť okrem menej kvalitného režijného spracovania podpísaný aj fakt, že na miestnom trhu bol už známy sitkom podobného charakteru *Policajti z předměstí*.

27 BORECKÝ, Vladimír: *Imaginace, hra a komika*. Praha: Triton, 2005, s. 213.

28 Patafyzika dodnes fascinuje isté vrstvy intelektuálov a umelcov v mnohých kútoch sveta analýzou imaginárnych javov vymykajúcich sa fyzike i metafyzike.

Záver

Táto štúdia sa pokúsila priblížiť základné špecifiká humoru na Slovensku v širšom geografickom kontexte. Je potrebné zdôrazniť, že spomenuté charakteristiky (napr. inklinácia k explicitnosti a nízkej intelektuálnej náročnosti) sa dotýkajú vkusových preferencií dominantného mediálneho publika na Slovensku. Aj na Slovensku je u relevantnej skupiny obyvateľstva dopyt po inteligentnejšom humore využívajúcom iróniu, sarkazmus či absurdnosť. Interakcia medzi slovenským a zahraničným humorom je permanentná a historická. Do 19. storočia bol na slovenskom území značný vplyv židovského, nemeckého a maďarského humoru, od 20. storočia má na charakter slovenského mediálneho, ale aj interpersonálneho humoru relevantný vplyv predovšetkým český a anglosaský humor.

Český humor je na Slovensku dostupný a popularizovaný nielen kvôli kooperácii slovenských a českých kultúrnych i mediálnych inštitúcií a frekventovaným filmovým a televíznym koprodukciami, ktoré tvoria istú protíváhu silného vplyvu angloamerických mediálnych diel v stredoeurópskom regióne. Ďalším dôvodom jeho obľúbenosti je pretrvávajúca jazyková a kultúrna prístupnosť českých zábavných programov podporovaná dostupnosťou českých audiovizuálnych médií na Slovensku. Medzi Slováckmi a Čechmi pretrvávajú aj po rozpade Československa živé sociálne väzby, ktoré sú utužované aj vďaka vzájomným kontaktom a výmenou kultúrnych produktov, napr. aj v rámci internetovej platformy.

Literatúra

- BORECKÝ, Vladimír: *Imaginace, hra a komika*. Praha: Triton, 2005.
- ECO, Umberto: *Meze interpretace*. Praha: Karolinum, 1995.
- GEŠKOVÁ, Želmíra: *Kalendáre v produkcii starších bratislavských tlačiarňí*. In: Kniha 93–94: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Martin: Matica slovenská, 1996, s. 89.
- HERETIK, Anton: *Humor je vážna vec*. Bratislava: Trio Publishing, 2013.
- KOSTOVČÍK, Lukáš: *Priatelja kontra Friends: Kritický pohľad na humor situačnej komédie v dabingu*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2013.
- NEALE, Steve – KRUTNIK, Frank: *Popular Film and Television Comedy*. London: Routledge, 1994.
- PALMER, Jerry: *Humor in Great Britain*. In: ZIV, Avner (ed.): *National Styles of Humor*. New York: Greenwood Press, 1988, s. 85–111.
- POLÁK, Milan: *Divadlo a jeho cesta dejinami*. Bratislava: Perfekt, 2009.
- TIMKO, Štefan: *Situačná komédia a jej regionálne modely*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2012.
- TIMKO, Štefan: *Zábavné populárne žánre na Slovensku*. Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF, 2015.
- TIMKO, Štefan: *The reasons of the Absence of Political Satire in the Traditional Slovak Audiovisual Media*. In: SGEM 2016: Proceedings from 3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Science and Arts, Albena, 22–31 August 2016. Sofia: STEF92 Technology, 2016, s. 117–124.

VARGOVÁ, Zuzana: *Humor a satira v prozaickej tvorbe Jozefa Miloslava Hurbana*. In: *La culture comme phenomene de l'identite nationale/Kultúra ako fenomén národnej identity*. Paris: INALCO, 2010, s. 142–154.

VOIGT, Vilmos: *A folklorisztika alapfogalmai*. Budapest: Argumentum Kiadó, 2014.

WALDNEROVÁ, Jana (ed.): *Poetika humoru*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2011.

ŽILKA, Tibor: *Text a posttext*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2011.

ŽILKA, Tibor: *Židovská smiechová kultúra*. *Stredoeurópske pohľady* 2, 2020, č. 1, s. 7–14.

Mgr. art. Štefan Timko, PhD.

Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr

Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre

Dražovská 4, 949 74 Nitra, Slovensko

stimko@ukf.sk

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.
